

KUNSZENTMÁRTONI SZEMÉLYNÉVTÍPUSOK A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK ANYAKÖNYVEI ALAPJÁN

Mintegy tíz évvel ezelőtt fogtam Kunszentmárton személynévanyagának vizsgálatába. Ezt azért tartom jelentősnek, mert a községünkhöz hasonló jászkun településeken ilyen vizsgálatot alig végeztek, pedig korai időből, 1718-tól folyamatosan van anyagunk. Munkámhoz a helyi római katolikus plébánián őrzött anyakönyvek I–II. kötetét használtam, s ennek lehetőségéért Fellegi Pál apátplébános úrnak itt is köszönetet mondok.

A családnevek és névhasználati formák vizsgálatát 1718 és 1750 között végeztem el, de a keresztnévanyagon — az alább részletesen kifejtett módon — rövidítést, kihagyást hajtottam végre. Nem vizsgálhattam a névanyagot a lakosság társadalmi tagolódása szempontjából, mert a „szabadmenetelű” jászkunsági parasztság kevésbé tagolódott, mint az ország más területének lakossága. A foglalkozásra, társadalmi helyzetre csak kivételes esetben és csekély arányban található utalás (bíró, harangozó, jegyző, szolga, mészáros, serfőző, cigány, katona stb.). A forrásokból következik, hogy a hivatalosan használt névanyagot mutathatom csak be, elvértve találtam csupán a hétköznapi beszélt nyelvre jellemző névalakokat (Bendő Eörse, Domra Panna, Nagy Jakab Jancsi, Schneiderin családnev helyett: Sajder stb.).

A Jászságból az első hullámban érkező, főként a férfiakat jelölő nevek az első évtizedben szinte kivétel nélkül kételeműek, változatlanok. A később érkezők névanyaga viszont feltűnő ingadozást mutat

A/ Családnevek

Anyakönyvünk első két kötetében a családnevek hihetetlen bőségét találjuk. A vizsgált harminc esztendő alatt itt a családnevek száma hat-hétszerese például Mihályfa 1953. évi családneveinek (vö.: NÉMETH GÉZA: MNyJ. II, 125). SZABÓ ISTVÁN, Egy jászdózsai család genealógiája (Jászdózsa és a palócság. Eger—Szolnok, 1973.) című tanulmánya alapján Jászdózsa névanyagát is jóval szegényesebbnek tartom a kunszentmártoninál. Szembetűnő viszont, hogy e neveknek csak kisebbik felét viselte nálunk férfi is meg nő is, ami nagyfokú exogámiára utal. A vizsgált időszakban 450 különböző családnevet találtam, jelen dolgozatomban valamennyit felsorolni nem tudom, csak jelentéstani vizsgálatuk eredményeit mutatom be — ny példával alátámasztva.

1. Helynév + -i képző (27%): Andrási, Bereczki, Ecsédi, Fancsali, Gácsi, Surányi, Tajti, Zolnai stb. Kunszentmártonban igen sok az ide tartozó név, azonban nagyobb részük valószínűleg nem itt alakult ki. A jászokról KISS JÓZSEF (A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Bp., 1979. 20) ezt írja: „A legtöbb peregrinus Jászapátiban volt található; ott a 79 gazda közül 65 vallotta magát jövevénynek. Javarészt 1695-ben települtek be, a legtöbbször Gömör vármegyéből, azután Borsod, Heves, Nógrád, Nyitra, Szatmár és Ung vármegyékből...Jászsalsószentgyörgy családfőinek 80%-a vallotta magát peregrinusnak.”

2. Keresztnév (23%): Bendő (Benedek), Berta, Eörsze, Ipacs (Ipoly, Hippolyt), Pente (Pantaleon), Radics stb.

3. Foglalkozás (18%): Dajka, Fazekas, Juhász, Juhos, Nyúzó stb.

4. Tulajdonság (8%): Beteg, Csorba, Hamar ('gyors'), Köblös stb.

5. Növény- vagy állatnév (8%): Fa, Kakuk, Kuna ('nyuszt'), Marhash

6. Nép- vagy népcsoportnév (3%): Czigány, Hajdú, Olasz, Tóth stb.

7. Ismeretlen vagy idegen (13%): Csernus, Csombok, Dege, Weiss-pocher, Schneiderin stb.

A XVIII. század elején talált nevek egy része a XIX–XX. századra eltűnt, de előbb a szóbeli névhasználatban kételemű családnév lett belőle, hivatalos használatban pedig betűrövidítésük volt az általános. Kunszentmártonban — és az innen kirajzott mesterszállásiak körében — ma is hallhatók ilyen alakok: Bendő Pista vagy Bendő Nagy Pista, Mihók Rozi vagy Mihók Nagy Rozi, amelyeket leírva nemrégiben még B. Nagy István, M. Nagy Rozália találhattunk meg, de napjainkra ezek a betűrövidítések is egyre inkább eltűnnek.

B/ Keresztnevek

A keresztneveket az 1718 és 1728 között megkeresztelt 368 fiú és 376 leány, az 1739-es pestisjárványban meghalt 451 férfi és 351 nő, valamint az 1745-ös bérmlási névsor kereszt- és bérmanevői (112 férfi és 218 női név) összesen 1043 férfi és 1163 női nevet vizsgáltam. A bérmlási jegyzéket azért tartom érdekesnek, mert a bérmlákozók jó részét maguk választják meg bérmanevüket, s így következtethetünk arra, mennyire voltak megelégedve neveikkel, hogyan változik a névdivat. A vizsgált anyagban 40 férfi és 26 női keresztnév fordult elő, tehát itt is kimutatható a XVIII. századi névszürkülés jelensége.

Férfi keresztnévek

	1718-28 születtek	1739 meg- haltak	1745 szül. bérn.	összesen
1. János	63	80	20 25	188 18,05%
2. István	28	50	20 16	114 10,93
3. Mihály	35	50	7 8	100 9,60
4. György	33	35	12 9	89 8,53
5. Pál	33	32	4 5	74 7,09
6. András	22	36	10 5	73 7,09
7. Ferenc	22	21	8 10	61 5,84
8. Mátyás	22	17	8 5	52 4,98
9. Gergely	26	21	1 2	50 4,78
10. Márton	18	22	2 2	44 4,21
11. József	14	15	3 5	37 3,54
12. Tamás	7	12	1 1	21 2,01
13. Imre	3	9	5 3	20 1,91
14. Jakab	6	10	1 2	19 1,82
15. Gáspár	3	6	1 2	12 1,16
16. Albert	4	6	— —	10 0,95
17. Péter	3	4	— 1	8 0,76
18-19. Ádám	2	5	— —	7 0,67
Miklós	4	2	1 —	7
20. Antal	1	2	1 2	6 0,57
21-22. Gábor	4	—	— 1	5 0,47
Lőrinc	3	2	— —	5
23-27. Balázs	—	1	1 2	4 0,38
Demeter	—	—	2 2	4
Farkas	1	3	— —	4
László	1	1	1 1	4
Máté	1	3	— —	4
28-29. Bálint	1	2	— —	3 0,28
Lukács	1	—	1 1	3
30-33. Benedek	—	2	— —	2 0,19
Bertalan	2	—	— —	2
Ignác	2	—	— —	2
Menyhért	—	—	1 1	2

	1718-28 születtek	1739 meg- haltak	1745 szül. bérn.	Összesen	
34-40. Ábrahám	1	-	-	1	0,09%
Boldizsár	-	1	-	1	
Lázár	1	-	-	1	
Sándor	-	-	1	1	
Simon	-	1	-	1	
Vencel	-	-	1	1	
Vince	1	-	-	1	
Ö s s z e s e n	368	451	112	1043	

Női keresztnévek					
1. Erzsébet	94	90	61	60	305 26,22%
2. Katalin	95	80	42	45	262 22,52
3. Ilona	69	60	30	35	194 16,68
4. Anna	45	48	37	30	160 13,75
5. Judit	28	25	10	7	70 6,01
6. Borbála	11	12	8	4	35 3,00
7. Ágnes	7	3	4	7	21 1,80
8-9. Éva	4	5	4	3	16 1,37
Mária	1	7	4	4	16
10-12. Dorottya	4	2	3	2	11 0,94
Klára	-	2	3	6	11
Rozália	2	4	2	2	11
13-14. Apollónia	2	2	-	2	6 0,52
Margit	1	-	3	2	6
15-16. Ágota	2	1	1	1	5 0,30
Zsófia	1	4	-	-	5
17-18. Julianna	3	-	-	1	4 0,24
Magdolna	-	2	1	1	4
19. Veronika	1	1	-	1	3 0,18
20-21. Sára	1	1	-	-	2 0,12
Terézia	-	1	1	-	2
22-25. Krisztina	-	-	1	-	1 0,06
Márta	-	-	1	-	1
Rebeka	-	-	-	1	1
Ulnina	-	-	1	-	1
Ö s s z e s e n	376	351	218	218	1163

A felhasznált névanyag — egy-két kivételtől eltekintve — nem mutat lényeges különbséget az ország más részein ekkor előfordult neveihez képest. Kunszentmártonban azonban a férfiak 67%-a, a nőknek pedig 90%-a viselte az első hét nevet, ami igen nagy egyhangságot mutat. Egyetlen ismeretlen név fordult elő a vizsgált korban, amelynek sehol sem akadtam másutt nyomára: Ulnina. Valószínűleg a Julianna egyik változata vagy változatának elírása.

A keresztnév megválasztásában az időbeli tájékozódást szolgáló, közeledő naptári névnek volt a legnagyobb szerepe. Legtöbbször az elnevezett a névnap előtt nyolc nappal előbb született, de a kedveltebb nevek kisugárzása több nyolc napnál. Augusztus közepétől növekszik a Mihály nevűek száma, október közepétől sokan választják fiuknak a Márton, lányuknak az Erzsébet vagy a Katalin nevet stb. Csak elvétve tapasztalható, hogy a keresztelő pap befolyásolta volna a martirológium alapján a névválasztást.

A keresztnév választásának második leggyakoribb esete, hogy a gyermek a szülő nevét kapja; több fiú az apáét, kevesebb leány az anyáét. A vizsgált időszak rövidsége miatt kevés adatot találhattam a nagyszülő nevének öröklésére.

A keresztnév megválasztásának harmadik esete, hogy a keresztszülő nevét kapja a gyermek. Itt azt tapasztaltam, hogy jóval több leány kapta nevét a keresztyanjáról, mint fiú a keresztapjáról. Különösen tapasztalható ez, ha a keresztszülő tekintélyes ember.

Ugyanazt a nevet egy családban kétszer is adták, ha meghalt a nevet viselő gyermek. Arra azonban nincs adatom, hogy egy családban harmadszor is ugyanazt a nevet adták volna. Egy esetben talán két élő testvér is ugyanazt a nevet viselte: Urbány Istvánnak 1739. okt. 12-én 4 hónapos, okt. 2-én pedig 13 éves Ilona nevű leánya halt meg. (Születési bejegyzését egyiknek sem találtam meg, de az Urbány családnév nagyon ritka volt, s a pestisjárvány szinte családunként pusztított, s a két haláleset közelsége megengedi a fenti feltételezésem.) Egyszer előfordult, hogy a gyermek az apa keresztnévi családnévét kapta: 1734. febr. 18-án Mátyás István fiát Mátyásnak keresztelek. Nagyon gyakori volt az ikrek esetében az Ádám—Éva névpárosítás (hétyszer fordult elő, s ezeken kívül még más névvel háromszor az Ádám és négyszer az Éva), s gyakoribb még a József—Erzsébet (3). Sokszor az ikrek egyike szülőről vagy keresztszülőről, másika pedig a közeli névnap alapján kap nevet, s ez utóbbi talán még gyakoribb, mint egyébként.

Két vagy több keresztnév adása az 1720-as évekig ritka volt, majd az 1730-as évektől egyre gyakrabban előfordult. BÜKY BÉLA (NévtVizsg. 158) szerint ez a szokás csak a XIX. század végén alakult ki, KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND (NytudÉrt. 28. sz. 111) pedig azt tapasztalta, hogy a XVIII. században a nemesség élt e szokással.anyagomban kétségtelenül a tekintélyesebb családoknál fordul elő nagyobb számban, de cigányok is adtak több keresztnévet gyermekeiknek. Valószínűleg az 1720-as években beszállásolt katonák nyújtották az első példákat, akik csaknem mindig több keresztnévet választottak gyermekeiknek. Hozzájárult a szokás kialakulásához az is, hogy bizonyos nevek a Bibliában együtt szerepelnek (Mária Magdaléna, Simon Júdás) vagy a névnapjuk egy napon van (Péter Pál, Fülöp Jakab). Sokszor azonban nincs kapcsolat a két név között, de egyiknek a névnapja igen közel esett a születésnaphoz, ezért felvetődhet az a gondolat, hogy a szülők által választott név mellé a keresztelő pap adta a másik nevet. Lássunk néhány ilyen példát! (Zárójelben a névnap dátumát közlöm.) 1747.III. 6.: András Tamás Aqu. (III. 7.); 1749.I. 2.: János Fábíán Sebestyén (I. 21.); 1747.X. 29.: Mátyás Farkas (X. 31.); 1742.V. 3.: Mihály Flórián (V. 4.); 1733.XI. 27.: Farkas András (XI. 30.) 1749.III. 11.: Ágnes Franciska (III. 9.)

C/ Ragadványnevek

Tulajdonképpen „többelemű családnevek” címet is adhattam volna ennek a fejezetnek, hiszen nagyon nehéz, sokszor lehetetlen eldönteni, a két megkülönböztető név közül melyik az öröklődő családnév, melyik a ragadványnév — sokszor még az is öröklődhet. Így tehát ingadozó használatú családnevekről beszélhetünk, s azt tapasztaltam, hogy Kunszentmártonban még nem minden családnév szilárdult meg a XVIII. század első felében, jóllehet NÉMETH GÉZA (i.m.124-5) ezt a XVII. század végére lezárultnak tekintette.

A névingadozás klasszikus formája az alias, seu vagy verius szavak valamelyikével kapcsolt másik névelem. Feltűnő, hogy ez a névtípus a letelepedés utáni első évtizedben hiányzott. Az 1740-es években a nevek száma rendkívül nagy, s a század második felében is gyakoriak. Nézzünk a példák közül néhányat! 1742.IX. 2.: Balla Ilona alias Kiss; 1742.III. 5.: Kiss Péter alias Balla, 1749.II. 20.: Balla Péter alias Kiss; 1742.III. 6.: Fazekas Erzsébet alias Polyák, 1749.I. 5.: Polyák Katalin v. Fazekas; stb.

Többelemű családnév kialakulhat kapcsoló szó nélkül is, különösen, ha a ragadványnév foglalkozásra, tisztségre utal. 1728. XII. 12.: Thoma Istvány vajda, később: Istvány Tamás leánya Vajda Ilona; 1734. IX. 24.: Rosalia Horváthszabó; 1747. XI. 15: uxor Joannis Horváth Szabó.

Előfordult, hogy az özvegy nő második házasságában is megőrizte korábbi férje nevét, legalábbis ragadványnévként vagy második névelemként. 1735-ben Fénsszarusi Mihály házasságot kötött Lengyel Katalinnal, de a férj 1739. okt. 17-én meghalt. Özvegye a második házasságkötésekor is leánynevét viselte, de 1748. aug. 14-én így szerepelt keresztanyaként beírva: Fénsszarusi Katalin seu Lengyel.

D/ A névelemek elhagyása

Az általánosan használt kételemű név egyik eleme három okból hiányozhat: a/ nincs is; b/ nem tartják szükségesnek használni, mert az illető jogi szempontból csökkent értékű (gyermek, szolga, jövevény, nő, cigány stb.); c/ a közösség számára szükségtelen a használata, mert a foglalkozás vagy ragadványnév helyettesíti, teljessé teszi.

Mindkét névelem nagyon ritkán marad el. Íme egy példa: 1725. okt. 1-én meghalt István cigány csecsemője. A keresztnév hiányzik: 1739. VII. 25.: Puer opilius Pauli Pente; 1744. V. 30.: Filiola Nomine N. Mich. Szabó (1 éves). Legtöbbször a családnév marad el. 1739. X. 19.: Martinus Vitricus Francisci Farkas; 1739. X. 14.: Joannes Servus Franc. Radics; Stephanus famulus Georgy László; 1740. VII. 14.: Margareta N. relictá vidua Csillagina; 1739. X. 22.: Georgius Servus Braxatoris; házasságkötésekkor nők esetében különösen gyakori: ...cum vidua Helena olim Michaélis Kompot; ...cum vidua Anna relictá Ignaty Gecse; ...cum virgine Helena, ancilla Andr. Horvat; stb.

Mindez csak rövid áttekintés egy nagyobb gyűjtőmunka anyagából, melynek valamennyi adatát itt közreadni nem tudtam. A legjelentősebb sajátságok, néha az eltérések, különbözőségeik bemutatására szorítkoztam csupán.

KAKUK MÁTYÁS

NOMEN EST OMEN PERCZEL NEVE ÉS A KORABELI KÖZVÉLEMÉNY

Perczel Mór tábornok (1811--1899) a reformkor, a szabadságharc, majd csaknem két évtizedes emigráció után a kiegészítést követő évek neves történeti személyisége volt. Alábbiakban a nevéhez kapcsolódó névélettani jelenségeket veszem számba.